

– Hakemli Makale –

ARAP DİLİ VE EDEBİYATININ İSLÂM MEDENİYETİ İÇİN ÖNEMİ

Muhammet Vehbi DERELİ

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

mvdereli@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2917-3381>

ÖZ

Arapça, dünya üzerinde en çok konuşulan birkaç dil arasındadır. Şöhretini de öncelikle son peygamberin Araplar içerisinde seçilmesine ve ona indirilen Kur'an'a borçludur. Arapça, Kur'an-ı Kerim'in dili olması sebebiyle Müslümanlar için herhangi bir dilden çok daha fazlasını ifade eder. Hz. Peygamber'in konuştuğu ve hadisleri vasıtasıyla İslam'ı anlattığı dil de Arapçadır. Ayrıca Kıraat, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Kelâm gibi temel İslam bilimlerinin ana kaynaklarının da Arapça olması bu dilin önemini bir kat daha artırmaktadır. Çünkü bu temel eserleri anlamamanın ilk şartı Arapçayı iyi bilmektir. Arapça, namazda okunan Kur'an'ın dili olmasının yanı sıra aynı zamanda namaza çağıran ezanın da dilidir. Bu sayede, rengi, ırkı, milliyeti, kültürü ve yaşadığı coğrafya birbirinden farklı olan milyonlarca insan, dünyanın herhangi bir yerinde aynı camide bir imamın arkasında namaz kılmakta ve ümmet bilinci ile bir arada hareket edebilmektedir. Ayrıca İslam'ı seçen her milletin dil ve kültüründe yer etmiş yüzlerce Arapça kelime, ortak bir kültür mirası oluşturmaktadır. Arap dili ve edebiyatının İslam kültür ve medeniyetine etkisi büyük ölçüde Kur'an sayesinde olmuştur. Dolayısıyla üç bölümden oluşan bu çalışma, Kur'an'ın temel bazı özellikleri ile Arap diline yaptığı katkıya değindikten sonra, Arap dili ve edebiyatının İslam medeniyeti için önemini ve etkisini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Kur'an, Edebiyat, Kültür, Medeniyet.

The Importance of Arabic Language and Literature for Islamic Civilization

Arabic is one of the most spoken languages in the world. First of all the reputation of the last prophet from the Arabs and the Qur'an was revealed to him. Arabic means much more than any language for Muslims because it is the Qur'an's language. The Arabic language that the Prophet spoke of and told about Islam through his hadiths. In addition, the main sources of basic Islamic sciences such as Qir'at, Tafsir, Hadith, Fiqh and Theology have been Arabic and this importance of language increases. Because the first condition of understanding these basic works is to know Arabic well. In addition to being the language of the Qur'an read in prayer, Arabic is also the language of the call

to prayer. Thus, millions of people, whose color, race, nationality, culture and geography are different from each other, perform a prayer behind an imam in the same mosque anywhere in the world and act together with the consciousness of the Ummah. In addition, hundreds of Arabic words in the language and culture of every nation that has chosen Islam constitute a common cultural heritage. The influence of Arabic language and literature on Islamic culture and civilization has been largely thanks to the Qur'an. Therefore, this study, which consists of three parts, aims to reveal the importance and influence of Arabic language and literature for Islamic civilization after mentioning some of the basic features of the Qur'an and its contribution to the Arabic language.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Holy Qur'an, Literature, Culture, Civilization.

Giriş

Kur'an, kendi ifadesiyle apaçık, fasih ve anlaşılır bir Arap diliyle indirilmiştir. O, miladî altıncı asırda Arabistan coğrafyasında yaşayan Kureyş kabilesinden güvenilir ümmî bir peygamberin en büyük mucizesidir. Her peygamberin alacağı vahiy, içinde yaşadığı toplumun diliyle olacağından; son ilahî kitabın dili de Arapça olmuştur. O, gerek ihtiva ettiği ilimler açısından gerekse fesahat ve belagat açısından, beşerin ulaşamayacağı bir derinliğe sahiptir. Çünkü insanı ve tüm kâinatı yoktan var eden eşsiz bir yaratıcının, kullarına olan rahmetinin bir tecellisidir. Kulların yaratıcısı, kendi kelamına onları muhatap kabul etmiş ve onlara yol göstermek amacıyla mana ve üslup bakımından eşsiz bir güzelliğe sahip Yüce Kitabı'nı göndermiştir. Rasûlullah'ın (s.a.v.) ve O'na indirilen Kur'an'ın Arapça olması, inananları âyet ve hadisleri öğrenmeye ve anlamaya sevk etmiş; böylece sarf, nahiv, lugat, iştikâk, belâgat, şiir, aruz ve kafiye gibi Arap diline dair ilimlerle; kıraat, tefsir, hadis, fıkıh ve akaid/kelâm gibi dini ilimler ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Buna göre Arapçanın bir din ve ibadet dili olduğunu ve inananların oluşturduğu kültür ve medeniyetin en önemli parçalarından biri olduğunu ifade etmek mümkündür.

Arapça, İslami ilimlerin hepsinin anahtarı olduğundan; bu dilin önemi ve gerekliliğine birçok kitap,¹ tez, makale ve bildiride değinilmiştir. Arapçanın Müslümanlar için değeri veya İslami ilimlerdeki yerini ortaya koyan birçok çalışma da aynı gayeye hizmet etmektedir.² Yine *İslamî İlimlerde Arapçanın Yeri ve Önemi* başlıklı birçok seminer ve konferansta da Arap dilinin İslamî ilimlerdeki yerine değinilir. Ancak doğrudan *Arap Dili ve Edebiyatının İslâm*

¹ bk. Ferit Aydın, *Arapçanın Önemi ve Türkiye'de Karşılaştığı Sorunlar* (İstanbul: Maruf Yayınları, 2015).

² bk. Suliman Alomirat, "Arap Dili ve Belagatı'nın İslami İlimleri Öğrenmedeki Yeri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16/1 (2016).

Medeniyetine Etkisi başlıklı bir çalışmaya rastlamış değiliz. Gördüğümüz kadarıyla sadece Yasin Kahyaoğlu'nun kaleme aldığı *Şiir ve Nesir Bağlamında Arapçanın İslam Kültüründeki Yeri* adlı makale ile Muhammed Yusuf eş-Şorbacı'nın yazdığı *Eseru'l-'Arabiyye fî Sekâfeti'l-Muslimîn* adlı makalelerin bu çalışma ile ilgili olduğu söylenebilir.³

Öncelikle konuya *Arab* kelimesinin anlamı ve Arapçanın diğer diller içerisindeki konumu ile başlamak uygun olacaktır.

1. Arab Kelimesinin Anlamı ve Arapçanın Dünya Dilleri Arasındaki Yeri

Arab kelimesinin kökeni ve anlamı ile ilgili farklı görüşler vardır. Kökeni ile ilgili olarak genelde iki kaynak üzerinde durulur: Bunlardan birine göre *Arab*, İbranice *arabh* kelimesinden gelir ve *step* ya da *kara ülkesi* manasındadır. İkinci görüş ise onu *erebh* kelimesi ile ilintiler. Buna göre kelime, *göçebe hayatı* anlamındadır. Yine *Arab* kelimesi ile ilgili bir diğer yaklaşım ise kelimeyi *çöl, çölde yaşayan kimse* olarak açıklayan görüştür. Arapların yaşam koşulları düşünüldüğünde aslında son iki görüşün birbirine yakın olduğunu ifade etmek de mümkün olacaktır. Ancak kelimenin ilk geçtiği kaynaktan da hareketle, onu *göçebelik* ile karşılayan görüş daha güçlü ve inandırıcı görünmektedir. *Arab* kelimesinin ilk olarak hangi kaynakta yer aldığına gelince; bu hususta en güçlü fikir, onun Asurluların Kralı 3. Salmanasar'a (MÖ 858–824) ait bir kitabede yer aldığıdır. Kral, bu yazıtta başkaldırdıkları için bozguna uğratılan Suriye'deki bazı küçük devletleri anlatır. Araplar, toplum olarak halen yaşamını sürdüren Sami kavimlerin sayı ve yayılış sahası bakımından birincisi konumundadırlar. Onların konuştuğu dil ise Sami dil ailesindedir. Hatta Arapça, bu diller içerisinde en gelişmiş dil olmakla birlikte aynı zamanda en kapsamlı ve zengin dil olarak da kabul edilir. Arapça, genel kabule göre Sami dillerinden olan Nabatçanın bir tür devamı ve gelişmiş şeklidir.⁴

Kur'an-ı Kerim'in indirildiği Câhiliye döneminde Araplar, şiir, edebiyat ve hitabette ileri bir konumdaydılar. Panayırarda şiir ve hitabet yarışmaları

³ bk. Muhammed Yusuf eş-Şorbacı, "Eseru'l-'Arabiyye fî Sekâfeti'l-Muslimîn", *Mecelletu Mecma'il-Lugati'l-'Arabiyye* 83/3 (ts.); Yasin Kahyaoğlu, "Şiir ve Nesir Bağlamında Arapçanın İslam Kültüründeki Yeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2008).

⁴ Ali Cevâd, *el-Mufaşşal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm* (Bağdat: 2. Basım, 1993), 1/16-17; Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/272.

düzenleyerek, kabileler arası üstünlük yarışını canlı tutuyorlardı. Kendilerini, dili en doğru ve en güzel şekilde konuşan, maksadını en iyi ifade eden topluluk olarak görüyorlardı. İlk Arapça sözlük çalışmalarından itibaren birçok kaynakta, *Arab* kelimesinin akıcı ve fasih konuşan kişiyi nitelediğinden söz edilir.⁵ Hedefine yönelik olarak akıcı ve etkili konuşan kişi, meramını da en iyi anlatan kişidir. Yine kaynaklara göre yabancı anlamındaki *acem* ise Arap olmayanlara yönelik bir niteleme olup, onların fasîh dili rahat konuşamadıklarına ve ifadelerinin de zor anlaşılabilir bir özellik gösterdiğine işaret eder.⁶

Yaklaşık dört bin yıllık geçmişe sahip bir belge olan Tevrat, hem devlet hem de millet olarak Arapların çok eskiden bu yana tarih sahnesinde yer aldıklarının bir göstergesidir. Dolayısıyla Arap dilinin ne denli eski ve köklü bir geçmişe sahip olduğu aşikârdır. Arap yazısının, bitişik Nabat yazısından doğup geliştiği neredeyse bir genel kabuldür. Araplar ilk dönemlerde, *musned* olarak bilinen bir yazı kullanmışlardır. Bu yazının Güney Arabistan'da geliştiği kabul edilir. Bugünkü Arap yazısı da zaten onun ardından gelişerek hâlihazırda hüviyetine bürünmüştür. Nitekim 18. yüzyılın ilk yarısında İslam'ı araştıran bazı müsteşrikler, Nabat yazısının büyük ölçüde Arap yazısı ile ilişkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Örneğin Theodor Nöldeke (öl. 1836/1930) bunlardandır. Bugün İslamiyet öncesi ve İslam sonrasının birinci yüzyılına ait anıt, mezar ve kitabeler tetkik edilip araştırıldığında, Arap yazısının Nabat yazısından türediği, hatta onun devamı mahiyetindeki gelişmiş bir versiyonu olduğu söylenebilir. Böylelikle Arap yazısı Nabatî ve Aramî halkalarıyla Fenike yazısına kadar uzanmış olmaktadır.⁷

Günümüzde 60 civarında ülkede konuşulan Arapça, yaygınlığı itibariyle dünyanın beşinci dili konumundadır ve sırasıyla Çinceyi, İngilizceyi, Hintçeyi ve İspanyolca'yı takip etmektedir.⁸ Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın, Arapçayı altıncı resmî dil olarak ilan ettiği malumdur. Aslen Arap olmayan birçok Müslüman ulus, Kur'an dili olması sebebiyle Arapça öğrenmekte, Arap diliyle yazılan eserleri okuyup okutmakta ve dininin mensupları ile iletişim kurabilmek için de Arapça konuşma ve iletişim kurma becerisi kazanmaya çalışmaktadır.

⁵ Ebû Abdîrrahman el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, "Arab", *Kitâbu'l-'Ayn-muratteben alâ hurûfi'l-mu'cem* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 3/123.

⁶ Ferâhidî, "Acem", 3/105; Ebu'l-Huseyn Ahmed İbn Fârîs, "Arab", *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Kahire: 1969), 4/299-300.

⁷ Nihad M. Çetin, "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/276.

⁸ İstanbul İşletme Enstitüsü (İİE), "Dünyada En Çok Konuşulan Diller" (Erişim 06 Mart 2020).

Arapçanın böyle bir şöhrete ulaşmasında en büyük etken Kur'an'dır. Arap dili ve edebiyatının İslam kültür ve medeniyetine etkisi de büyük ölçüde Kur'an sayesinde olmuştur. Dolayısıyla Arap dilinin İslam medeniyetine katkısına geçmeden önce Kur'an'ın temel bazı özellikleri ve Arap diline yaptığı katkıya, apaçık bir Arap diliyle indirilen Kur'an'ın doğru anlaşılmasının gereğine kısaca değinmek uygun olacaktır.

2. Kur'an'ın Arapça Oluşu ve Arap Diline Olan Katkısı

2.1. Kur'an'ın Arapça Oluşu

*"Sana da böylece Arapça bir Kur'an vahyettik..."*⁹ diyen Kur'an-ı Kerim, Allah tarafından son peygamber aracılığıyla tüm insanlığa gönderilen son ilahi metindir ve evrensel bir mesaj hüviyetindedir. Kur'an'ın Arap dili ile indirildiğini belirten âyetlerden bir diğeri şöyledir: *"Biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik ki anlayasınız."*¹⁰

Şu âyet ise Kur'an'ın Allah katından indiriliş şeklini ifade etmektedir: *"Şüphesiz bu Kur'an, Âlemlerin Rabbinin indirmesidir. Uyarıcılardan olası diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık bir Arap dili ile indirmiştir."*¹¹

Bu âyetlerde dikkat çeken ortak husus, Kur'an'ın anlaşılmasına yapılan vurgudur. *"Düşünesiniz diye Biz onu Arapça bir Kur'an kıldık."*¹² âyeti de aynı noktaya dikkat çekmektedir. Öyleyse Arapça, Allah'ın insanlığa uyarıcı olarak gönderdiği peygamberinin ve ona verilen vahyin dilidir.

Kur'an-ı Kerim, metin olarak Arapların sahih ve ilmî bir şekilde yazıya geçirdikleri ilk Arapça metindir. Bundan dolayıdır ki Arap dili için en güvenilir kaynak metin olarak kabul edilir. Buna binaen bütün Arap dilbilimcileri Kur'an-ı Kerim'i Arap dili için kendisi ile istidlal yapılabilen birinci temel kaynak kabul etmişlerdir. Kûfe dil ekolünün en önemli temsilcilerinden olan el-Ferrâ (öl. 207/822), "Kur'an-ı Kerim, Arap dili için şiirden daha sağlam ve kuvvetli bir delildir" derken;¹³ es-Suyûtî (öl. 911/1505) ise "İster mutevâtir ister ahad isterse şâz okunuş şekli ile olsun, Kur'an-ı Kerim'de geçen kelimeler

⁹ eş-Şûrâ 42/7.

¹⁰ Yûsuf 12/2.

¹¹ eş-Şu'arâ 26/192–195.

¹² ez-Zuhuf 43/3.

¹³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-İlm, 1955), 1/14.

Arap dili için bir hüccet kabul edilir"¹⁴ diyerek, Kur'an'ın Arap dili için vazgeçilmez bir öneme sahip olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁵

Kur'an'ın Arap diliyle indirilmesi son derece doğal bir durumdur. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hitap ettiği kitle başlangıçta Hicaz bölgesindeki Araplardır. *"Önce yakın aşiretini uyar!"*¹⁶ diyen Kur'an, tebliğin öncelikle o bölgede yaşayan insanlara yapılması emrini vermiştir. Kur'an âyetlerinin kesin olarak ortaya koyduğu en genel ve değişmez ilke, her peygambere kendi kavminin dili ile kitap verilmesi gerçeğidir.¹⁷ Ancak bu, Kur'an'ın sadece o döneme veya yalnızca Arap toplumuna yönelik bir kitap olduğu anlamını da taşımaz. Çünkü onu insanlara aktaran peygamber, Allah'ın son elçisi olup, sadece bir topluma değil, bütün insanlığa gönderilmiştir. Kur'an, bu gerçeği şöyle belirtir: *"Biz, seni bütün insanlığa ancak bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler."*¹⁸

Nasıl ki Allah'ın son elçisinin Arap olması Allah'ın bir seçimi ise buna bağlı olarak Kur'an'ın Arapça oluşu da Allah'ın bir seçimi ve takdiridir. Allah Teâlâ hakîm yani hikmet sahibi olduğundan, son ilahi kitabın bu dilde indirilmesi noktasında birçok husustan söz etmek mümkün olacaktır. Burada Arapçanın zengin bir dil oluşu ve birçok ifade şeklini barındırması da ihmal edilmemesi gereken bir durumdur.

2.2. Kur'an'ın, Kendi Benzerinin Ortaya Konması Hususunda Meydan Okuması

Câhiliye döneminde Araplar, şiir, edebiyat ve hitabette ilerlemiş olup, bu yönleriyle de övünen bir anlayış içindeydiler. Bu sebeple Kur'an, kendisinin benzerini ortaya koymaları hususunda onlara meydan okur. İsrâ Sûresi'nde bir bütün olarak Kur'an'a benzer bir kitap ortaya koyma yönünde şöyle bir meydan okuma vardır:

*"De ki: Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler."*¹⁹

¹⁴ Celâluddîn es-Suyûtî, *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*, thk. Abdulhakîm Atıyye (Dimeşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2006), 39.

¹⁵ bk. Ahmet Aslan, "Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Arap Dili Üzerindeki Etkileri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/42 (2019), 35-36.

¹⁶ eş-Şu'arâ 26/214.

¹⁷ bk. İbrahim 14/4.

¹⁸ Sebe' 34/28.

¹⁹ el-İsrâ 17/88.

İkinci bir aşama olarak yine Mekke'de nazil olan Hûd Sûresi'nin şu âyetinden söz edilmelidir: *"Yoksa onu (Kur'an'ı), (Peygamber'in) kendisi mi uydurdu diyorlar? De ki: Haydi öyleyse Kur'an'a benzetebilmek için uyduracağınız on sûre getirin! Eğer sözünüzde doğrulardan iseniz Allah'tan başka gücünüzün yettiği kimseleri de yardıma çağırabilirsiniz çağırın."*²⁰

Bakara Sûresi'nin 23. âyeti ise üçüncü bir aşama olarak tek bir sûre üzerinden meydan okur: *"Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'an) hakkında şüphe içindeyseniz, haydi onun benzeri bir sûre de siz getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi de çağırın!"*²¹

Bu tahaddî (meydan okuma), sadece lafız ahengi ve güzelliği açısından değildir. Kur'an-ı Kerim, ihtiva ettiği ilimlerin yanı sıra, tek seferde indirilmediği halde tutarsızlıktan uzak bir kitap olması gibi daha pek çok açıdan benzeri olmayan bir kitaptır. İşte böyle bir ortamda fasîh bir Arap dili ile indirilen Kur'an, bu dile ait birçok üslubu ve özelliği her yönüyle değerlendirmiştir. Bu sebeple Kur'an'ın hem İslâm kültür ve medeniyetini hem de Arap dilini doğrudan etkilediğini söylemek uygun olacaktır. Kur'an'ın bu etkisini doğru anlamak için de Arap dilinin inceliklerine hâkim olmak şarttır.

Kur'an, gerek lafzı gerekse üslûbu ve içeriğiyle meydan okumuş ve beşer kelimelerinden üstün olduğunu ortaya koymuştur. Ele aldığı konular, kıyamete kadar gelecek bütün insanlığın yararına yönelik temel hakikatlerdir. Mekke döneminde mukatta'a harfleri ve yeminlerle süslediği kısa ve etkili ifadelerle dikkatleri çekmiş, kendine hayran bırakmıştır. Ne normal bir nesir ne de vezinli bir şiir olan bu hakikatler, birçok kişi ve toplumun İslam'ı seçmesinde başrol oynamıştır. Hicret sonrasında ise tevhide bağlı olarak inşa ettiği bu yeni toplumun, insanlığı ihya edecek bir medeniyet oluşturmasını, bütün dünyaya insan hakları ve uygarlık öğretmesini sağlayacak ibadetleri ve muamele esaslarını tebliğ etmiştir. Arapça, üslup yönüyle zengin bir dil olduğu kadar edebî sanatlar açısından da oldukça zengin bir dildir ve bu, verilecek mesajın, değişik boyutlarda sunulması için büyük avantaj sağlamaktadır. Kur'an'ın bu derece etkin bir mesaj olmasında dilin bu gibi özellikleri önemli bir yer tutar. Kur'an'ın asırlardır ezberlenen, nesilden nesile hafızlarla aktarılan bir kelimeler oluşunda da yine Arap diline dair hususiyetlerin etkisi büyüktür. Öyleyse Arapça, Kur'an'ın en temel unsurlarından biridir.

²⁰ Hûd 11/13.

²¹ el-Bakara 2/23.

Kur'an'ın en dikkat çekici yönlerinden biri de bu dili en etkili şekilde kullanmasıdır.

2.3. Kur'an'ın Arap Diline Katkısı

İslam medeniyetini etkileyen Arap dili, öncelikle Kur'an'ın tesiriyle gelişmiştir. Yani Kur'an-ı Kerim Arap dili ve edebiyatını; Arap dili ve edebiyatı da İslâm medeniyetini etkilemiştir. Dolayısıyla bu ikisini birlikte değerlendirmek yerinde olacaktır.

Kur'an-ı Kerim, Arap dili ve edebiyatının bütün yönlerini en kapsamlı şekilde kullanarak mesajını muhataplarına aktarmakla kalmamış; aynı zamanda bu dili pek çok açıdan geliştirmiştir. Onun Arap Diline yaptığı katkıya bakıldığında, öncelikle fasîh Arap dilini kaybolmaktan koruduğu gerçeğinden söz edilmelidir. Arapça yazılmış evrak veya belgeler o dönemde oldukça yetersiz olduğundan; Kur'an, dönemin Arap diline dair en mühim yazılı metni olmuştur. Hatta Allah'ın şu vaadi, dolaylı olarak Arap dilinin korunmasını da beraberinde getirmektedir:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ *“Hiç şüphe yok ki ez-Zikr'i (Kur'an'ı) biz indirdik ve onu mutlaka koruyacak olan da biziz.”*²² Denilebilir ki Kur'an'ın korunması, Arap dilinin muhafaza edilmesi yoluyla da gerçekleşmiştir.²³ Çünkü fasîh Arap dilini konuşan ve anlayan insanlar her dönemde var olmalıdır ki Kur'an, kıyamete kadar hitap edip mesajını aktarmaya devam etsin.

Kur'an'ın Arap diline yönelik bir başka katkısı da bu dilin lehçelerini birleştirerek, onu pek çok yerel lehçeden kurtarması ve onlardan bağımsız hale getirmesidir. Bunda onun yedi harf üzerine indirilmesinin katkısı da olmuştur. Böylece Araplar, -en azından yazı dili açısından- Kureys lehçesine yönelmiş ve tek bir lehçe üzerinde birleşmişlerdir. Yedi harf üzere inen Kur'an,²⁴ dili daha fasîh, yalın ve sade bir konuma kavuşturmuştur. Önce Arapları sonra da tüm Müslümanları aynı lehçe üzerinde birleştirmiş, ortak bir dil oluşturmuştur. Kur'an'da *yedi harfe* doğrudan işaret eden bir âyet olmamakla birlikte, Kur'an'ın kolaylaştırılması ve Arap lisanıyla gönderilme ilkesinden bahseden âyetler, bu konuda delil olarak görülebilir. Yukarıda da değinilen bu âyetlerde Kur'an'ın Allah Rasûlü'nün diliyle indirilmesinin, üzerinde düşünerek ondan öğüt almayı kolaylaştıran bir unsur olduğundan

²² el-Hicr 15/9.

²³ Şorbacı, “Eseru'l-'Arabiyye fi Sekâfeti'l-Muslimîn”, 614

²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (İstanbul-Tunus: Çağrı Yayınları, 1992), “Fedâilu'l-Kur'an”, 5, 27; Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (İstanbul-Tunus: Çağrı Yayınları, 1992), “Salâtu'l-Musafirîn”, 270.

söz edilir. Öğüt almak ise önce okumayı, ardından da okuduğunu anlamayı gerektirir. Dolayısıyla bu kolaylığın sadece Kur'an'ın okunmasıyla değil anlaşılmasıyla da ilgisi vardır. Bu da ibadetlerin, muâmelâtın ve diğer pratiklerin dine uygun olarak yapılmasına katkı sağlayacaktır.²⁵

Bu dilin birçok özelliğini en etkili şekilde kullanan Kur'an, Arap dilini güçlendirmiş ve onu adeta Kur'an olmasaydı asla erişemeyeceği çok özel bir noktaya ulaştırmıştır. Bu sayede Arapça, tarih boyunca en çok öğrenilen, üzerinde en çok çalışılan ve dünya genelinde en çok konuşulan köklü dillerden biri olmuştur. Yerellikten kurtularak cihanşümül/evrensel bir yapıya bürünmüştür. Yine Arap dilinin, kuralları ve sistematığı olan gelişmiş bir dünya dili özelliğini kazanması da büyük ölçüde Kur'an-ı Kerim sayesinde olmuştur.²⁶ *Mescid* ve *mesacid* örneğinde olduğu gibi dildeki kelimelerin tekil ve çoğullarını öğrenmede Kur'an yol göstericidir. *Gufuran* ve *istiğfar* gibi aynı kökten gelen mücerred veya mezid babların incelenmesinde önemli bir kaynaktır. Âmil-ma'mûl, fiil-harf-i cer ilişkisi gibi dile dair pek çok alanda Kur'an tam bir kamûstur. Arap dilinin en önemli kaynağı olduğu içindir ki Arap dilinin gelişmesinde en büyük payın sahibidir.

Kur'an'ın anlam yoğunluğunu ve güçlü ifade tarzlarını en iyi şekilde anlayıp yansıtmaya fikri, beraberinde yazılı bir literatür halinde Arap grameri ve Belagat ilimlerini doğurmuş ve bu da en genel manasıyla Arap dilinin gelişmesinde etkili olmuştur. Kur'an-ı Kerim, hem lâfzî hem de manevî bazı sanatları etkileyici tarzda kullanarak muhataplarının ilgisini çekmiştir. Çünkü insanın, yaratılışı gereği güzel ve etkileyici ifadelerden, süslü ve sanat değeri taşıyan sözlerden zevk aldığı bir vakiadır. Kur'an'ın, bedî' sanatlarını bir zorlama olmaksızın doğal şekilde kullanması, müstakil olarak *Bedî'u'l-Kur'ân* adını taşıyan birtakım eserlerin kaleme alınmasına ve *Bedâi'u'l-Kur'ân* olarak tanımlanan özel bir alanın oluşmasına²⁷ yol açmıştır. Bu alandaki eserlerin en ünlüsü ise İbn Ebî'l-İsba' el-Mısri (öl. 654/1256) tarafından telif edilmiştir. Bu tür eserlerde yer yer Kur'an'ın üstünlüğünü ortaya koyma niyetiyle söz konusu sanatların sayısını artırmaya çalışma veya birbirine yakın sanatlarla birtakım zorlama yollara başvurma gibi durumlar gözlemlense de; bu,

²⁵ Krş. Mehmet Çalışkan, "Kur'an'ın Nuzûlü ve Yedi Harf (el-Ahrufu's-Seb'a) Meselesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2005), 219.

²⁶ Şorbacı, "Eseru'l-'Arabiyye fi Sekâfeti'l-Muslimîn", 618–619.

²⁷ Mesela es-Suyûtî (öl. 911/1505), eserinde 58. bölüme "fi Bedâi'u'l-Kur'ân" adını vermiştir. Celâluddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Âmme, 1974), 3/284.

Kur'an'da bunlardan bir kısmının insan gönlüne ve zevkine hitap edecek şekilde bulunduğu gerçeğini değiştirmez.

Arapça bir metin olarak indirilen Kur'an, hem benzerini oluşturmaktan âciz bırakan (mu'ciz) hem de az sözle birçok manaya işaret eden (vecîz) bir kitaptır. O, daha önce değinilen âyetlerin ifade ettiği gibi, kıyamete kadar tüm insanlardan âyetlerini iyiden iyiye düşünmelerini, dolayısıyla da mesajını hayata yansıtmasını talep etmektedir. Ancak karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için gönderilen Kur'an'ın²⁸ temel hedefi, o doğru yorumlandığı ve kendisine önyargılardan uzak bir şekilde yaklaştığı takdirde gerçekleşmiş olacaktır. Kur'an-ı Kerim, iyi anlaşılın diye Arapça indirildiğine göre, onu doğru anlamak da inananların en temel görevi olacaktır.

İslâm tarihi incelendiğinde, gerek itikâda yönelik gerekse fikhî ihtilâfların birçoğunun, Kur'an ve hadislerin anlaşılma farklılığından kaynaklandığı göze çarpar. Bunlardan bir kısmı, rahmet ihtilafı olarak dinin alternatif çözümler üreten canlı bir yapı olduğunun göstergesi olsa da bir kısmı köklü ayrışmalara ve gruplaşmalara yol açmıştır. el-Asma'î'nin (öl. 216/831), el-Halîl b. Ahmed (öl. 175/791) vasıtasıyla aktardığına göre, dili iyi bilmenin önemine dikkat çeken Ebû Amr b. el-A'lâ (öl. 154/771), Irak'ta pek çok kimsenin bu sebeple yolunu kaybedip yanlışla düştüğünü dile getirmiştir.²⁹ İbn Cinnî (öl. 392/1001) ise, Arap diline bütünüyle hâkim olamamanın, mucessime ve muşebbihe gibi pek çok fırkanın ortaya çıkmasına yönelik tesirine dikkat çekmiştir. Ona göre mecâz da asla ihmal edilmemesi gereken bir dil özelliğidir. Arap dilinin doğru ve etkili kullanımında mecâzî üslûplara hâkim olmanın yeri asla inkâr edilemez³⁰

Örneğin sözlüklerde *hadise*, *haber*, *yenilik*, *bid'at*, *delikanlı*, *belirti*, *pislik*, *kötülük*, *görüngü* ve *fenomen* gibi birçok karşılığına şahit olduğumuz *el-hades* kelimesi, bu dilin zenginliğini ve gelişimini yansıtan tek bir misaldir.³¹ Bir de aynı köke ait ziyade bablara ve bunların katacağı ilave anlamlara

²⁸ bk. İbrahim 14/1.

²⁹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kasım İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ*, thk. İbrahim es-Samerrâî (Ürdün: Mektebetu'l-Menâr, 1985), 31.

³⁰ Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.), 3/245.

³¹ bk. Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, "Hadese", *Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attar (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1990), 1/278; Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, "Hadese", *Esâsu'l-Belâga* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/172-173; Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, "Hadese", *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsi'l-'Arabî, 1999), 3/75-77; Komisyon, "Hadese", *el-Mu'cemu'l-Vesît* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 159-160.

bakılacak olursa, *ihdas etmek* (oluşturmak), *muhaddis* (hadis nakleden kişi/hadis ehli) ve *muhadese* (karşılıklı konuşma) gibi birçok yeni kelime ile karşılaşmak mümkün olacaktır.³² Pek çok fiil kökünde bu husus geçerlidir.

Bazı meallerde yapılan vahim çeviri hatalarının da önemli bir sebebi Arap diline yeterince hâkim olamamaktır. Kur'an'ı anlamada Arap dilinin önemine sahabe döneminden itibaren dikkat çekildiği görülür. Tefsir sahasında meşhur olan Abdullah b. Abbâs (öl. 68/687), Abdullah b. Mes'ûd (öl. 34/654), Ubeyy b. Kâ'b (öl. 30/650), Zeyd b. Sabit (öl. 45/665) ve Abdullah b. Zubeyr (öl. 73/692) gibi sahabîlerin bu alandaki şöhretleri, büyük ölçüde Arap dilindeki bilgi düzeyleri ve bu husustaki gayretleri ile ilgilidir.³³

Arap diline dair kelime ve cümle yapısını ele alan birçok alan oluşmuştur. Lugat, fıkhu'l-luga, iştikâk, sarf ve nahiv bunlar arasındadır. Arap diline dair edebî sanatlar ise me'ânî, beyân ve bedî' olarak branşlara ayrılan belâgat ilimlerini doğurmuştur. Terâduf, iştirâk, ezdâd ve vucûh-nazâir kitaplarında bunlara dair birçok örnek söz konusudur. Aralarında nüanslar olsa da bir fiilin veya kelimenin onlarca karşılığı olabilmektedir. Bir nesnenin farklı durumlarını anlatan onlarca kelimeye rastlamak mümkündür. Mesela deve, çöl, kılıç, yeryüzü, gökyüzü, bulut ve yağmur gibi bazı kelimelerin pek çok karşılığının olduğu görülür. Bu da bazen Arapçanın öğrenilmesinin zorluğu olarak karşımıza çıkar. Ancak bunda Arap dilinin konuşulduğu ve geliştiği bölgenin coğrafi ve sosyal yapısı önemli bir etkidir. Yine yaşına, türüne, renk ve cüssesine, bir seferde doğurduğu yavru sayısına vs. göre atlara ve develere verilen onlarca isimden söz etmek mümkündür. Buna karşın meselâ bir *el-ayn* kelimesinin yaklaşık altmış aşkın farklı manasının bulunması, bu dilin ne kadar güçlü olduğunu ifade eden bir diğer örnektir.³⁴ Hepsî temelde bir veya iki anlam etrafında şekillenmiş olsa da, kelimenin anlamları arasında *göz, su, pınar, kaynak, casus, bekçi, haber, kesin bilgi, nakit, mal, eşya* gibi birçok karşılığa rastlanır.³⁵ Dolayısıyla Kur'an'ı anlamada öncelikle Arapça dil yapısı ve üslûbunun desteklemediği manâlar geçerlilik kazanmayacaktır.

3. Arap Dili ve Edebiyatının İslâm Kültür ve Medeniyetine Etkisi

³² bk. Râgıb el-İsfehânî, "Ayn", *Mufredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, thk. Necib el-Macidî (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2006), 124-125.

³³ krş. Yusuf İşçık, *Kur'an'ı Anlamada Temel İlkeler* (Ankara: Esra Yayınları, 1997), 97.

³⁴ Durmuş Ali Kayapınar, *Tefsir Usul ve Tarihi* (Konya, 2001), 214.

³⁵ Kelimenin bu anlamları için bk. el-İsfehânî, "el-Mufredât", 372-373.

Arap dili ve edebiyatının İslam coğrafyasına, kültür ve medeniyetine etkisi denildiğinde öncelikle akla Arap dilini ve Arapları sevmek gelecektir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve ona verilen Kur'an'ın dili olması, bütün Müslümanların daima Araplara, Arap diline ve kültürüne ilgi duymasına yol açmıştır. Bunu ifade eden çarpıcı bir örnek olmak üzere Arap dili ve edebiyatına dair eserler kaleme alan Ebû Mansûr es-Se'âlibî (öl. 429/1038) şöyle der: "Allah Teâlâ'yı seven, O'nun elçisi Muhammed'i (s.a.v.) de sever. Arap Peygamber'i seven, Arapları da sever. Arapları seven, kendisiyle en güzel sözün indiği Arap dilini sever. Arapçayı seven de onunla ilgilenir, ona devam eder ve gayretini ona verir..."³⁶

Dinî ilimlerin temeli olan Arapçanın tefsir, fıkıh ve bunların usulleri, tecvid, kıraat, vakıf-ibtida gibi pek çok ilmin oluşup gelişmesindeki tesiri göz ardı edilemez. Bir kimse ancak Kur'an'ın dili ve belagatinin yanı sıra Arapların maksadını ifade etme yollarını da tam olarak öğrendiğinde bir âyeti tefsir etmeye, bir hükmü ortaya koymaya ve müşkil bir hadisi tevil etmeye muktedir olabilir.³⁷ Kıraat âlimi, müfessir, muhaddis veya fakih olarak ün salan birçok İslam bilgini, temel kaynaklara arada vasıta olmaksızın erişme niyetiyle öncelikle dil bilgini olmuştur. ez-Zemahşerî (öl. 538/1144) ve es-Suyûtî (öl. 911/1505) bunlar arasında sayılabilir. Bu sebeple, yukarıda da değinildiği üzere Arapçanın öğrenilmesinin bir Müslüman için özellikle de dinî ilimleri tahsil etmek isteyen kimseler için en temel ihtiyaç olduğu izahtan varestedir.

İslâm'ın bir ferdi olarak Kur'an'ı ve hadisleri kaynağından anlayıp yorumlama arayışı, tarihi süreçte İslam dünyasında birçok ilim dalının oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Kur'an'ın indiği dönemde Araplar, çöllerde dağınık halde yaşayan kabilelerden oluşmaktaydı. Yerel dil onlarda o kadar yaygındı ki bazen farklı kabilelerin birbiriyle anlaşamayacağı durumlara dahi rastlanabilmekteydi. Kur'an sayesinde korunan fasih Kureyş lehçesi olmasaydı bugün de aynı durumun söz konusu olacağı aşikârdır. Dil ve konuşmadaki bu çeşitliliğe bir de Arap olmayanların İslam'a girmeleri eklendiğinde, Kur'an'ın doğru okunup ezberlenmesi ve anlaşılması için birtakım düzenlemelere büyük ihtiyaç hissedilir olmuştu. İşte bu çerçevede Kur'an'ı doğru okumaya hizmet eden Kıraat ve Tecvid ilimleri doğmuştur. Onu doğru anlayıp, ondaki kelimeleri özümseyebilme gayesi Nahiv, Sarf, Lugat ve İştikak gibi ilimleri doğurmuştur. Onu dil, nüzul ortamı ve âyetlerin bağlamı

³⁶ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail es-Se'âlibî, *Fıkhu'l-Luga ve Sırru'l-'Arabiyye* (Beirut: İhyâu't-Turâsi'l-'Arabî, 2002), 15.

³⁷ krş. Alomirat, "Arap Dili ve Belagati'nin İslami İlimleri Öğrenmedeki Yeri", 243.

gibi hususlara riayet ederek doğru anlama niyeti Tefsir ilmini doğurmuş; ondaki edebî sanatları ve anlam incelikleri ise Me'ânî, Beyân ve Bedî' alt alanlarından oluşan Belagat ilmi ile keşfedilmeye çalışılmıştır.

Diğer taraftan, Allah Rasûlü'nün sözlerini ve dini yorumlama usulünü keşfeden Hadis ve Fıkıh ilimlerinin yanı sıra İslam Tarihini yorumlayan Siyer İlmi, inanç konularını ele alan Akaid ve Kelam ilimleri oluşmuştur. Bunlara İslam'ın mistik yorumu sayılan Tasavvuf'u ve İslam Mezhepleri Tarihi gibi alanları eklemek de uygun olacaktır. Bu ilimlerin sayısını artırmak elbette mümkündür. Burada sadece Temel İslam Bilimlerine işaret etmekle yetinilmiştir. İşte bütün bu alanların oluşup gelişmesinde en temel faktör, Rasûlullah'ın Arap oluşu ve ona gelen vahyin Arap diliyle gönderilişidir. Dolayısıyla bu ilimlerde yazılan temel kaynakların dili de Arapçadır. Bu eserleri doğru bir şekilde anlamamanın ilk şartı da yine Arap diline bütün yönleriyle hâkim olmaktır.

Arap dili grameri henüz belli kuralları olan yazılı bir disiplin halini almadan önce Kur'an-ı Kerim, bu dilin yüzlerce kuralına ve inceliğine uygun olarak nazil olmuştur. Mesela Kur'an-ı Kerim'de geçen bütün özneler/fâiller/mubtedalar ve yüklem/haberler merfû'dur. Bütün mef'ullerin yanı sıra *inne*, *enne*, *ke'enne*, *lâkinne*, *leyte* ve *le'alle* gibi nasb edatlarından sonra gelen bütün isimler mansûbdur. *En*, *len*, *key* ve *izen* gibi edatlardan sonra gelen bütün muzâri fiiller; hâl ve temyîz gibi öğeler de aynı şekilde ya lafzen veya takdîren yahut da mahallen mansûbdur. İsim tamlamasının bir ögesi olan muzâfun ileyhler ve harf-i cerlerden sonra gelen isimler de mecrûrdur. Bu örnekleri çoğaltmak elbette mümkündür. Günümüzde bu bilgileri, ülkemizde milyonlarca İmam-Hatip Lisesi ve üniversitelerin İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı, Arapça Öğretmenliği, Arapça Mütercim-Tercümanlık Bölümü mezunlarının yanı sıra medreselerde, farklı eğitim kurslarında/kurumlarında okumuş olan bireyler de bilmektedirler. Bu milyonlarca insan arasında alanın uzmanı akademisyen ve öğretmenler yanında bürokratlar, politikacılar, doktorlar, mühendisler, avukatlar, işadamları hatta sanatkârlar da bulunmaktadır. Bu, bir dilin insanları nasıl kuşatıp etkilediğini gösterir. Bir dilin her yönüyle gelişmesi ve evrensel anlamda bir ilim kaynağı ve iletişim aracı halini alması, onun en az bin yıllık bir geçmişe dayanmasını gerekli kılar. Arapça bu açıdan çok şanslı bir dildir ve bunu Kur'an ve hadisler sayesinde tam manasıyla gerçekleştirmiş bir dildir.³⁸

³⁸ krş. Ahmet Yesevi Üniversitesi (Ayu), "Arapçanın İslamî İlimlerdeki Yeri ve Önemi" (Erişim 07 Kasım 2018).

İslâm kültür ve medeniyetinin harika ürünleri, keşfedilmeyi, ulaşılmayı ve üzerinde araştırma yapılmasını bekleyen binlerce güzide eserde saklıdır. İslâm tarihi sürecine bakıldığında birçok bilginin, Arapçanın önemini ifade ettiğini hatta bunu ortaya koymak üzere müstakil eserler kaleme aldığını görmek mümkündür. Ebû İshak eş-Şâtıbî (öl. 790/1388), “Âyetten çıkarılacak manâ, her şeyden önce Arap dilinin gereklerine uygun olmalı ve bu manâyı şer’î bir delil, çelişkiye yer vermeyecek şekilde desteklemelidir.” der.³⁹ Bilindiği üzere sonuca götürecek sebep de o sonuçla aynı hükmü taşır. Namaz için şart olan abdest, onsuz namaz olmayacağı için aynı öneme sahiptir. Arap dili ve edebiyatı da Kur’an ve Sünnet’in kaynağından anlaşılması açısından en temel gerekliliktir. Diğer taraftan, Kur’an âyetlerini ve hadisleri, başkasının anladığı, anlamlandırdığı ölçekte anlamak, daima çeviriler ile hareket etmek de mesajın hakkıyla ulaşmasında birtakım kaymalara, eksikliklere yol açabilecektir. Bu sebeple ilim erbabı için bunun yeterli olmayacağı açıktır.

Arapça *medîne* (şehir/kent) kelimesi ile aynı kökten olan medeniyet, hem ümran/bayındırlık, iletişimi ve rahat yaşamı sağlayan vasıtalar gibi maddî yönden uygarlaşmayı hem de fikrî ve rûhî açıdan mamur hale gelmeyi, kalkınmayı ifade eder.⁴⁰ Yesrib şehri, Allah Rasûlü’nün Mekke’den oraya hicreti ile İslâmî kültür ve anlayışlarla bezenmiş ve el-Medîne, el-Medînetu’l-Munevvera (nurlu/aydınlık şehir) ve Medînetu’n-nebî (Peygamber şehri) gibi birçok isimle anılır olmuştur. İslâm ile birlikte kalkınmış; insan haklarının, eşitlik ve adalet gibi ahlâkî güzelliklerin hâkim olduğu kutlu bir belde olmuştur.

Uygurluk ya da bir diğer ifadesiyle *medeniyet*, bir ülkenin ya da insan topluluğunun, maddi ve manevi varlıklarının, düşünce, sanat, bilim ve teknoloji gibi birçok alana dair ortak yapıt ve ürünlerinin tamamına işaret eder. Uygur kelimesinin, yerleşik hayata ilk geçen Türk kavmi olan Uygurlardan geldiği düşünülmektedir. İnsanın olduğu her yerde tarih boyunca bir din veya bir inanç var olmuştur. Bu inançlar da ortak bir kültürel seviyenin oluşmasını ve uygarlaşmayı etkilemiştir. Her toplumun kendine özgü değerler sistemi vardır. Bu bağlamda kültürden farklı olarak ulusların maddi alanda ortaya koydukları eserlere genel olarak medeniyet denmiştir.⁴¹

³⁹ Ebû İshak İbrahim b. Musa eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî Usûli’s-Şerî’a* (Beirut: Dâru’l-Ma’rife, 1997), 3/364-365.

⁴⁰ Ferâhidî, “Medene”, 4/128; Komisyon, “Medene”, *el-Mu’cemu’l-‘Arabiyyu’l-‘Esâsî* (Tunus: el-Munazzamatu’l-‘Arabiyyetu li’t-Terbiyyeti ve’s-Sekâfeti ve’l-‘Ulûm, 1988), 1125.

⁴¹ Krş. Nur Ahmet Kurban, “Uygur Türklerinin Dinî Kültürü ve İslam Medeniyeti’ne Katkıları”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 63/2 (2017), 271.

Medeniyet ve uygarlık kavramları birbirinin yerine kullanılmakla birlikte; bazı görüşlere göre uygarlık, medeniyetten çok daha geniş bir anlam alanına sahiptir. Medeniyet, daha çok belirli bir insan topluluğu veya topluluklarının belli bir coğrafya üzerinde ve belirli bir zaman diliminde ortaya koydukları değerlerle ilgili bir kavramdır. Asırlar boyu insan aklının ortaya koyduğu ürünlerin tamamını, ortak mirası, cihanşümullüğü yani evrenselliği yansıtan kavram ise daha çok uygarlıktır. Uygarlığın doğuşunda ve yükselişinde tarih boyunca birçok ülke ve milletin katkısı yadsınamaz. İnsanlığın bugünkü seviyesine ulaşmasında Çin'den Uygur ve Orta Asya Türklerine, Hindistan ve Mezopotamya medeniyetinden eski Mısır'a, Ege kıyılarındaki antik çağ sitelerinden Roma'ya, Batı Avrupa'dan Amerika'ya ve Uzak Doğu'daki Japonlara kadar, birçok milletin, şehir ve ülkenin katkısı yadsınamaz. Dünya sürdükçe bu etkileşim ve miras paylaşımı hep devam edecektir.⁴²

Müslümanların hayatında Arapçanın değer bulması, büyük ölçüde ve öncelikle İslam'ın kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in ve onun tebliğcisi ve uygulayıcısı olan İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Arap bir kabile olan Kureyş kabilesinden gelmesinden kaynaklanır. Ona iman ederek İslam'ı benimseyen her Müslümanın ortak din dili Arapça olmuştur. İslâm, Asya, Avrupa, Afrika, Ortadoğu ve dünyanın çeşitli ülkelerinden, farklı ırk, renk ve milletten milyonlarca insanı bir araya getirmiş ve onları bir vücudun azaları gibi birbirleriyle kaynaştırmıştır. Hucurat Sûresi'nin 10. âyeti, inananların kardeş olduğunu belirtmiştir. Bu kardeşlik sayesinde Müslümanlar aynı düşünce ve duyguları paylaşmaya devam etmektedirler. Zira inandıkları Allah bir, tasdik ettikleri peygamber aynı, okudukları kitap Kur'an-ı Kerim ve topyekûn hepsinin yöneldiği kible de Kâbe'dir. Hepsinin kutsalları temelde aynıdır, aynı olmalıdır. Bütün bu ortak özellikler, İslam'ın doğduğu coğrafyaya, Kur'an'ın ve hadislerin diline ve ortak kültürel mirasa ilgiyi hep canlı tutmuştur. Zaman içerisinde çeşitli faktörler neticesinde büyük gelişmeler kaydeden Arapça öyle bir nüfuza sahip olmuştur ki, Türk, İran, Hint, Pakistan, Afganistan gibi dilleri ve kültürleri birbirinden ayrı birçok Müslüman ulusun dilini ve örfünü etkilemiştir. Temelde Kur'an ve Sünnet'in doğru anlaşılması, öğrenilip yaygınlaştırılması amacıyla yazılan tefsir, kıraat, hadis, fıkıh, belagat, siyer, akaid ve tasavvuf gibi alanlara dair eserler de Arapça kaleme alınmış; ibadetlerin pek çoğu (namaz, ezan, hutbeler vs.) bu lisanla icra edilmiştir. Arapça, böylelikle İslam milletleri arasında hızla

⁴² Uygur Akademisi (UYGUR), "Uygarlık veya Medeniyet Nedir?" (Erişim 20 Kasım 2018).

yayılmış, hatta aslen Arap olmayan bazı İslam ülkelerinin yazı ve konuşma dili halini almıştır. Bir milyarı aşkın insan bugün ya Arapça konuşmakta veya Arapça ile etkileşim halinde bulunmaktadır. Arapça, zamanla Avrupa dilleri ile tanışmış, Haçlı savaşları vasıtasıyla onları da etkisi altına almıştır.⁴³ Batı dillerinde *elif-lam takısı* ile başlayan birçok kelime, Arapçanın etkisini göstermesi bakımından manidardır. Özellikle bugünün İspanyolcasında Endülüs Müslümanlarının ve Arapçanın etkisi inkâr edilemez. Mesela *otobüs* kelimesi *el autobus* olarak kullanılmaktadır.

İslâmiyet'in belki de en önemli özelliği, toplumları dönüştürmesi, onlarda önceden hissedilmeyen bazı ortak noktaları ve değerleri ortaya çıkarmasıdır. İslâm uygarlığı veya medeniyeti denilince akla öncelikle İslâm'a gönül vermiş toplumların temsil ettiği ve dünyaya öğrettiği değerler, yaşam biçimleri gelir. Ayrıca bu toplulukların ortaya koyduğu gerek maddi gerekse manevi başarılar da bu kapsamdadır. Din, hayatı anlamlandıran, düzenleyip süsleyen sanatın üstündedir ve onu daima beslemiş, etkilemiştir. En temel kaynak olarak daima milletlerin tarihine, yaşayış tarzına, kültür faaliyetlerine yön vermiş, onları şekillendirmiş, gerektiğinde sınırlandırmıştır. Bu yüzdendir ki Hıristiyan toplumların sanatında Hıristiyanlığın, Müslüman toplumların sanatında da İslâm'ın izlerini görmek mümkündür. İslâm medeniyetinde sanatın ana kaynağı Kur'an'dır. Başlangıcından itibaren sanat etkinliklerinin biçim ve içeriğini Kur'an belirlemiştir. Kur'an'ın mesajının kendi şanına yaraşır bir şekilde anlaşılması yolunda yapılan çalışmalar, hem estetik duyarlılığın gelişmesine katkıda bulunmuş, hem de diğer sanat dallarının gelişmesinde temel itici kuvvet olmuştur.⁴⁴ Kur'an'ın belirlediği sanat, mimari ve estetik anlayışı ise genellikle Kur'an dili olan Arapça ifade ve kavramlarla karşılığını bulmuştur. Minare, kubbe gibi cami mimarisinin ürünleri hep Arapça kaynaklıdır. Bu da Arapçanın İslâm medeniyetine yaptığı etkinin bir başka göstergesidir.

İslâm medeniyeti, Allah'ın gönderdiği dine göre bir arada, kardeşçe yaşama üzerine kuruludur. İlim, ahlâk ve görgü medeniyetidir. Denilebilir ki, bu medeniyetin temelinde dinin direği olan namaz, dayanışma (zekât/sadaka) ve hoşgörü yer alır. Çünkü *salât* ve *zekât* gibi birçok lafız, Kur'an ve hadislerle yeni anlamlar kazanmış ve İslam medeniyetinin en temel öğeleri olan camileri, minareleri, imarethaneleri oluşturmuştur. İslâm'ın ilme teşvikî, medrese, kütüphane, kıraathane, rasathane gibi ilim merkezlerini doğurmuştur. Bu, bir taraftan İslâm'ın Arap diline kattığı zenginliği ifade

⁴³ Krş. Kahyaoğlu, "Şiir ve Nesir Bağlamında Arapçanın İslam Kültüründeki Yeri", 81.

⁴⁴ Kurban, "Uygur Türklerinin Dinî Kültürü ve İslam Medeniyeti'ne Katkıları", 272.

ederken; diğer yandan da Arap dilinin, İslâm kültür ve medeniyetini şekillendiren en temel unsurlara yaptığı katkıyı orta koyar.

Örneğin sözlükte *artma*, *arıtma*; *övgü ve bereket* manâlarına gelen zekât⁴⁵, özel bir dini terim olarak dinen zengin sayılan Müslümanların, Kur'an'da belirtilen kimselere belli oranda dağıttıkları payı ifade eder. Arap dilinin bu yeni kazanımları, Müslümanları doğrudan etkilemiştir. Başkalarını düşünme, diğerkâmlık gibi erdemleri kazanmak için maddi durumu yerinde olan her Müslüman, malını temizlemek ve bereketlendirmek için de zekâtla yükümlüdür.

Yine kulluk ve ibadet anlamında Farsça bir kelime olan *namaz*, Arapça *salât* kelimesinin karşılığı olarak dilimizde yer almıştır. Bu kelime sözlükte *dua etmek*, *ibadet etmek*, *başışlanma dilemek*, *yalvarmak* anlamlarına gelir. İslâm ile birlikte Arapçadaki "salât" kelimesi, tekbirle başlayıp selâmı son bulan, belirli hareket ve sözlerden oluşan bedenî bir ibadeti de ifade eder olmuştur. Salât kelimesinin terim ve sözlük anlamları arasındaki ilişkiyi güçlendiren en önemli husus, namaz ibadetindeki rukünlerin aynı zamanda fiilî ve sözlü bir dua niteliği taşımasıdır.⁴⁶ Hz. Peygamber'e getirilen *salevât* da bunun çoğuludur. Yine bu konuyla ilgili *salât u selâm*, *salât-ı ümmiye* gibi kullanımlar da hep dinin etkisiyle ortaya çıkmıştır ve kaynak itibarıyla Arapçadır. Dilimizde kullanılan *musallâ* (namazgâh) kelimesi de böyledir.

Görüldüğü gibi Arapça, İslâm'a giren her milletin diline dini ve kültürel birçok kelime ve uygulama kazandırmıştır. Bunda İslam, elbette birinci etkindir. Özellikle Türkçede bu durum, tam manasıyla zirveye ulaşmıştır denebilir. Mesela, bir imamın arkasında namaz kılmak, yalnız başına namaz kılmaktan yirmi yedi kat daha faziletli olunca cemaatle namaz kılmanın önemi ortaya çıkmıştır.⁴⁷ Dolayısıyla *ceme'a* maddesinden dilimize geçmiş olan ve asırlardır olduğu gibi halen kullanılmakta olan ondan fazla kelimedenden söz edilebilir: *Camî*, *cemaat*, *cuma günü*, *icma etmek*, *camia*, *cima*, *cemiyet*, *mecmua*, *cem evi*, *içtima* gibi.

İlim, *ilmî*, *âlim* (bilen), *malum* (belli, bilinen), *malumât*, *muallim* (öğretmen), *allâme* (çok bilen), *ders*, *medrese* (ders okutulan yer), *müderri* (ders veren), *defter*, *kitap*, *kâtip* (yazar), *mektep* (yazma-okuma yeri), *mektup* (yazılmış olan), *kirtasiye*, *kalem*, *mürekkep* (bileşik/birkaç şeyin birleşmesiyle

⁴⁵ Ferâhidî, "Zekât", 2/128.

⁴⁶ Kamil Yaşaroğlu, "Namaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/350.

⁴⁷ Buhârî, "Ezân", 30; Müslim, "Mesâcid", 249.

oluşmuş) gibi bilgiye dair yüzlerce kelimenin hepsi Arapçadan dilimize geçmiştir ve birçoğu halen neredeyse alternatifi olmayacak şekilde yaygın biçimde kullanılmaktadır. Yine *kütüphane* kelimesi Arapça *kutub (kitaplar)* ve Farsça *hane* kelimesinin birleşmesiyle oluşmuştur. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bunlar Arap dilinin günlük hayatımıza, kültürümüze ve medeniyetimize ne büyük etkiler bıraktığını ortaya koyan birçok örnekten birkaçıdır.

Divan edebiyatında anlatıma güzellik katmak için kullanılan söz sanatları da dilimize ve edebiyatımıza büyük ölçüde Arap edebiyatından geçmiştir. Teşbîh, isti'âre, mecâz, kinâye, husnu't-ta'lîl, tevriye (sözün uzak anlamını kastetmek), tecâhulu'l-ârif, tezât, cinâs ve intâk (konuşturma sanatı) gibi onlarca edebî sanat, Arapçadır. Bu sanatlar, Arap Belagatindeki me'ânî, beyân ve bedî' ilimleri altında incelenir. Dolayısıyla hepsi de aslında Kur'an'ı anlama çabasının birer ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu da yine Kur'an'ın hem Arap diline hem de İslam medeniyetine etkisini yansıtan bir başka örnektir.

Arap dilinin Türk ve İslâm medeniyetine etkisini ortaya koyan bir diğer örnek ise Türklerin İslâm'a girmesi ile birlikte bu iki dili inceleyen özgün sözlüklerin hazırlanmış olmasıdır. Türk sözlükçülüğünün kuruluşu, asıl olarak Karahanlılar dönemine rastlar ve büyük ölçüde Arap sözlük hazırlama ekolleri temeline dayanır. İlk Türk sözlükçülüğü ekolünü kuran Kaşgarlı Mahmud'dan (1008-1105) sonra Harezmi-Kıpçak bölgesinde Türk dilini öğrenmek ve öğretmek gayesini güden farklı sözlük çalışmaları ortaya konmuştur. Bugün Özbekistan olarak bilinen topraklarda yaşayan ez-Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) *Mukaddimetul-Edeb*'i bunlardan biridir.⁴⁸ *Bu sözlükte* yer alan Arapça dini kavram ve terimler arasında şunlar dikkat çeker: âmin, âyet, bereket, bismillah, din, ceza, dua, ecel, hac, hacı, helal, halife, hamd, haram, harem, hutbe, İslâm, kadı, kâfir, kamet, kefen, kısmet, kıyamet, kurban, lahit, lânet, mu'ezzin, sabır, ruku, salevat, selâm, sevab, sûre, sünnet, şehîd, Şeytan, şükür, tekbîr, tesbîh, tövbe, vahy, vasiyyet, va'iz, va'z, yakîn, zafer, zalim vb.⁴⁹

Görüldüğü gibi *Mukaddimetul-Edeb*'de geçen bu kelimeler hep Arapçadır ve halen kullanılmaya devam etmektedir. Türkler zamanla birkaç

⁴⁸ Geniş bilgi için bk. Muhammet Vehbi Dereli, "Harezmi-Kıpçak Döneminde Arapça ile Türkçeyi Buluşturan Sözlükler: ez-Zemahşerî'nin Mukaddimetul-Edeb'i Örneği", *Bilimname* 36/2 (2018), 399-428.

⁴⁹ bk. Nuri Yüce, *Mukaddimetü'l-Edeb: Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şufter Nüşhası* (Ankara: TDK Yayınları, 3. Basım, 1993), 83-215.

din değiştirmiş olsalar da Gök Tanrı inancını yansıtan kelimeler şekil veya biçim olarak genellikle varlığını sürdürmüş ve yeni gelen dinin kurallarını, terimlerini karşılamıştır. Türkçe, aslında kelimelerden yeni kelimeler türetilmesi yönüyle son derece zengin bir dil özelliğine sahip olmasına rağmen, İslami terimlerin birçoğu aynen korunmuştur.⁵⁰ Diğer taraftan, bu eserde on-on beş kadar yerde Kur'an ile ilgili terim geçtiği göz önüne alınırsa, Kur'an'ın ve İslam'ın Türkçeye birçok dini kelime, kavram, terim, örf ve hayat tarzı kazandırdığını kesin bir dille ortaya koymak yanlış olmayacaktır.⁵¹

Arapça, Arapların ve Müslümanların tarihteki etkileri ve izleri dikkate alındığında oldukça geniş bir çevreyi ve coğrafyayı etkilemiştir. Hatta o, Müslümanlar için bir ilim dili olduğu kadar başka milletler, Batılılar tarafından da bir ilim dili sayılmıştır. Fransa'daki ünlü Sorbon Üniversitesinde, İngilizlerin Cambridge Üniversitesinde hatta birçok Amerikan Üniversitesinde master ve doktora eğitimleri kapsamında ileri düzeyde yoğun bir Arap dili ve edebiyatı eğitimi verilmekte ve Arap dili üzerinde çok ciddi ilmi çalışmalar yapılmaktadır. Bugün İslam ülkelerinin kütüphanelerinde yer alan birçok ilmi kaynak ve eserin batılı bilim adamları tarafından hazırlanmış olması da bu hakikatin bir ispatı sayılabilir. Örneğin, İslam ülkelerinin edebiyat, siyaset ve medeniyet tarihini araştırma sahasında Reynold Alleyne Nicholson (1868–1945), hadis ve fikhın tedvin tarihi alanında Ignaz Goldziher (1850–1921) ve Joseph Schacht (1902-1969), İngiliz şarkiyatçısı Edward Granville Browne (1862-1926), İslam ülkelerindeki telif ve yazı hareketinden, İslam'ın ilmî mirasından, Müslümanların ilim dünyasına yaptıkları katkılardan bahseden Carl Brockelmann (1868-1956), Arap tarihi, kültürü, dil ve edebiyatı uzmanı Philip Khuri Hitti (1886-1978) ile dil, edebiyat ve şiir alanında David Samuel Morgoliouth (1858-1940), bunlardan öne çıkan bazılarıdır.⁵²

Sonuç

Kur'an, her kesimden insana hitap eden, apaçık, fasih ve anlaşılır bir Arap diliyle indirilmiştir. O, Kureyş lehçesi ile indirilerek, bütün Arapları ve Müslümanları ortak bir dil etrafında birleştirmiştir. Arapça, tarih boyunca üzerinde en çok çalışılan dil olabilmesini, yazılı kuralları ile sistematik ve evrensel bir yapıya bürünmesini, büyük ölçüde Kur'an'a borçludur.

⁵⁰ Afag Memmedova, "Mukaddimetü'l-Edeb'de Türkçe İslami Terimler", *Mutad* 4/2 (2017), 458.

⁵¹ Rahman İlmamedov, "Zemahşerî'nin Mukaddimet'ül-Edeb'inde Kur'an'la İlgili Terimler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2011), 196.

⁵² Krş. Kahyaoğlu, "Şiir ve Nesir Bağlamında Arapçanın İslam Kültüründeki Yeri", 82.

Müslümanların Kur'an-ı Kerim'i okuyup anlama ihtiyaçları kaçınılmaz olduğundan; Arapçanın dünyanın her yanına yayılmasında Kur'an-ı Kerim en büyük payın sahibidir. Kur'an, gerek ihtiva ettiği ilimler açısından gerekse fesahat ve belagat açısından, insanın ulaşamayacağı bir derinliğe ve etkiye sahiptir. Çünkü insanı ve tüm kâinatı yoktan var eden eşsiz bir Yaraticının, kullarına olan rahmetinin bir tecellisidir. Rasûlullah'ın ve ona indirilen Kur'an'ın Arapça olması, inananları âyet ve hadisleri öğrenmeye ve anlamaya sevk etmiş; bu da sarf, nahiv ve belâgat gibi Arap diline dair ilimlerle; kıraat, tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm gibi dini ilimleri beraberinde getirmiştir.

Arapça, İslam'a giren her milletin diline dini ve kültürel birçok kelime ve uygulama kazandırmıştır. Bunda İslam, elbette birinci etkindir. Özellikle Türkçede bu durum, tam manasıyla zirveye ulaşmıştır denebilir. *Cami, cemaat, mescid, minare, ezan, müezzin* gibi kavramların hepsi Arapçadır. Edebiyatımızdaki onlarca edebî sanat, kavram olarak da Arapçadır, içerik olarak da büyük ölçüde Arap Belagatinden etkilenmiştir. Kur'an'ı anlama çabasının neticesinde oluşan bu sanatlar, Kur'an'ın Arap diline etkisini göstermekle birlikte aynı zamanda Arap edebiyatının İslam medeniyetindeki etkisini de ortaya koymaktadır.

Buna göre Arapçanın bir din ve ibadet dili olduğunu ve inananların oluşturduğu kültür ve medeniyetin en önemli parçalarından biri olduğunu ifade etmek mümkün olacaktır. Müslümanları kardeş ilan edip, onları ebedî hayatı düşünerek yaşamaya sevk eden Kur'an, İslâm kültür ve medeniyetinin, dünya durdukça varlığını sürdürmesinde en büyük payın sahibidir. İslâm kültürel mirasını anlayıp yorumlayabilmek de büyük ölçüde Arap dilini iyi bilmeye bağlıdır. Bu sebeple özellikle İslâmî ilimlerde ilerlemek isteyen kimselerin iyi yetişmesi için en önemli öncelik, Arap dilini sevmek ve onda uzmanlaşmaktır. Unutulmamalıdır ki geleceğe, yaşanabilir bir dünyaya yön verecek nesiller, hem beşeri ilimlerle donanmış hem de Kur'an'ı, hadisleri ve erken dönem İslâmî kaynakları orijinal diliyle anlayıp aktarabilecek düzeyde yetişmiş, erdemli bireylerle inşa edilebilir.

Kaynakça

Alomirat, Suliman. "Arap Dili ve Belagatı'nın İslami İlimleri Öğrenmedeki Yeri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16/1 (2016), 243-266.

Aslan, Ahmet. "Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Arap Dili Üzerindeki Etkileri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/42 (2019), 27-55.

AYU, Ahmet Yesevi Üniversitesi. Arapçanın İslami İlimlerdeki Yeri ve Önemi. Erişim 07 Kasım 2018, http://www.ayu.edu.tr/static/yonetim/Prof_Dr_Musa_Y%C4%B1ld%C4%B1z_17.09.2016.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'û's-sahîh*. 8 cilt. İstanbul-Tunus: Çağrı Yayınları, 1992.

Cevâd, Ali. *el-Mufasssal fî târîhi'l- 'Arab kable'l-İslâm*. 10 cilt. Bağdat: 2. Basım, 1993.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attar. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1990.

Çalışkan, Mehmet. "Kur'an'ın Nuzûlü ve Yedi Harf (el-Ahrufu's-Seb'a) Meselesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2005), 215–242.

Çetin, Nihad M. "Arap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/276-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Dereli, Muhammet Vehbi. "Harezmi-Kıpçak Döneminde Arapça ile Türkçeyi Buluşturan Sözlükler: ez-Zemahşerî'nin Mukaddimetu'l-Edebî Örneği". *Bilimname* 36/2 (2018), 399-428.

Ferâhidî, Ebû Abdirrahman el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn-muratteben alâ hurûfi'l-mu'cem*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-İlm, 1955.

İsfehânî, Râgıb. *Mufredâtu Elfâzi'l-Kur'an*. thk. Necib el-Macidî. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2006.

Işıcık, Yusuf. *Kur'an'ı Anlamada Temel İlkeler*. Ankara: Esra Yayınları, 1997.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.

İbn Fârîs, Ebu'l-Huseyn Ahmed. *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*. thk. Abdusselâm Muhammed Harun. 6 cilt. Kahire, 1969.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-'Arab*. 3 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1999.

İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kasım. *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ*. thk. İbrahim es-Samerrâî. Ürdün: Mektebetu'l-Menâr, 1985.

İİE, İstanbul İşletme Enstitüsü. Dünyada En Çok Konuşulan Diller. Erişim 06 Mart 2020. <https://www.iienstitu.com/blog/dunyada-en-cok-konusulan-diller>

İlmamedov, Rahman. “Zemahşerî'nin Mukaddimet'ül-Edeb'inde Kur'an'la İlgili Terimler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2011), 191-207.

Kahyaoğlu, Yasin. “Şiir ve Nesir Bağlamında Arapçanın İslam Kültüründeki Yeri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 19 (2008), 81-102.

Kayapınar, Durmuş Ali. *Tefsir Usul ve Tarihi*. Konya, 2001.

Komisyon. *el-Mu'cemu'l-Vesît*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Komisyon. *el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsî*. Tunus: el-Munazzamatu'l-'Arabiyyetu li't-Terbiyeti ve's-Sekâfeti ve'l-'Ulûm, 1988.

Kurban, Nur Ahmet. “Uygur Türklerinin Dinî Kültürü ve İslam Medeniyeti'ne Katkıları”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 63/2 (2017), 267-281.

Memmedova, Afag. “Mukaddimetü'l-Edeb'de Türkçe İslami Terimler”. *Mutad* 4/2 (2017), 449-462.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 3 cilt. İstanbul-Tunus: Çağrı Yayınları, 1992.

Se'âlibî, Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail. *Fıkhü'l-Luga ve Sırru'l-'Arabiyye*. Beyrut: İhyâu't-Turâsî'l-Arabî, 2002.

Suyûtî, Celâluddîn. *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*. thk. Abdulhakîm Atıyye. Dimeşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2006.

Suyûtî, Celâluddîn. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 4 cilt. Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Âmme, 1974.

Şâtibî, Ebû İshak İbrahim b. Musa. *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şer'a*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997.

Şorbacî, Muhammed Yusuf. “Eseru'l-'Arabiyye fî Sekâfeti'l-Muslimîn”. *Mecelletu Mecma'il-Lugati'l-'Arabiyye*. 83/3 (ts.), 613-636.

UYGUR, Uygur Akademisi. “Uygurluk veya Medeniyet Nedir?”. Erişim 20 Kasım 2018. <http://akademiye.org/tr/?p=299>.

Yaşaroğlu, Kamil. “Namaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/350-357. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Arap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/272-276. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yüce, Nuri. *Mukaddimetü'l-Edeb: Hvârizm Türkçesi ile Tercümelî Şuŝter Nüshası*. 3. Basım. Ankara: TDK Yayınları, 1993.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsu'l-Belâga*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

